

ВДІВЦІ І ВДОВИ У РУМ'ЯНЦЕВСЬКОМУ ОПИСІ ПЕРЕЯСЛАВА (ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ)

У статті на основі даних Рум'янцевського опису Малоросії досліджується вдівство у ранньомодерному міському соціумі. На прикладі міста Переяслава аналізуються демографічні характеристики, матеріальне становище вдівців та вдів, джерела та розміри їхніх прибутків.

Ключові слова: *вдівець, вдова, вікова група, демографічні характеристики, населення, Рум'янцевський опис, суспільство.*

Серед документів, що обліковують населення Гетьманщини, одним з найповніших і найважливіших є Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 рр.¹. Зміст і обсяг документу роблять його унікальним джерелом для дослідження економічних і соціальних відносин у тогочасному суспільстві, вивчення демографічних характеристик ранньомодерного соціуму і окремих його мікрогруп¹. Опис розкриває не лише стану стратифікацію населення Лівобережної України XVIII ст. (міщани, козаки, посполиті, тощо), а й розглядає існуючі суспільні відносини в іншій площині: висвітлює взаємодію між місцевим і прийшлим населенням, учнями і ремісниками, родинні стосунки, проливає світло на життя дітей і старих, сиріт і вдів.

Внаслідок високого рівня смертності, останні два явища набули надзвичайного поширення, що знайшло відображення не лише в обліковій документації, а й у фольклорі, звичаях, діючому праві. І, якщо сиріт жаліли (хоча б в усній народній творчості), то до вдови ставилися неоднозначно. У багатьох піснях ми бачимо образ нещасної, обездоленої жінки: *“Не плач, не плач вдівонько...”*, *“Ой зажуриця молодая удівонька...”*, *“Ех ох-ох там удівонька жила”*² Але вдова, особливо молода, могла бути конкуренткою на шлюбному ринку чи загрозою для сімейного щастя заміжніх жінок. Тоді з'являвся образ розлучниці, розпусниці: *“Я до вдовушки ходив і вдовушку любив, носив жито і пшеницю, і горох, і чечевицю...”*³, чи, навіть, убивці: *“Прийшовъ Якимъ до вдовоньки: — Памагай Би, серце! Вона ему одказуе: забый жинку перше!..”, “... Я забыла чоловіка, а ты забый жинку...”*⁴.

Удівство у тогочасному соціумі, і різні його аспекти залишаються поза увагою вітчизняної історичної науки. Щоб частково заповнити цю лауну, ми на основі даних опису населення Переяслава, розглянемо демографічні характеристики цієї мікрогрупи. Матеріали опису міста знаходяться у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (Ф.57) і складаються з чернеток (книги 223, 279, 280, 282, 288)⁵ та чистовиків (книга 278)⁶.

За нашими підрахунками, у чистовому варіанті опису міститься відносно повна інформація про 1708 жителів Переяслава, з них — 834 чоловіки і 874 жінки. Ще про 91 особу дані неповні (здебільшого не вказаний вік). Серед них ми нараховуємо 7 вдівців і 111 вдів, крім того, переписувачі записали вдовами ще 12 жінок, однак не записали їхній вік, та не зазначили інші дані, тому їх ми не беремо до уваги. Вдівці і вдови у джерелі позначені термінами *“удова”*⁷ та *“удовъ”*⁸. Відмітимо, що вдівство жінок позначалося в графі *“Чини та імена”* тоді, як чоловіків — у графі *“здоров’я”*.

Загалом вдівці становили 0,7 % чоловічого населення Переяслава, а жінки — 12,7 % жіночого. Ці показники виглядають заниженими і свідчать про можливість недообліку осіб даної категорії. У Рум'янцевському описі зустрічаємо близько двадцяти випадків коли жінка жила без чоловіка, з дітьми, але не записана, як вдова. Вони стосуються переважно осіб старших вікових груп, що не були власницями хати, чи головою сім'ї, тоді, як жінки, названі вдовами, при переписі родини записані першими. Спочатку читаємо: *“Удова мешанина...”*, далі записані інші члени сім'ї, рідство яких ведеться від вдови: *“... еє сынъ...”*⁹, *“...дочъ еє...”*¹⁰. На нашу думку, у тогочасному

¹ В історичній літературі його ще називають Рум'янцевський опис.

суспільстві, вдівство, окрім звичного сьогодняшнього поняття, означало набуття певного соціального статусу.

Частина жінок, будучи вдовою де-факто, не стали нею де-юре, однією з причин цього могла бути неможливість довести смерть чоловіка, який міг пропасти безвісті. У джерелі є відомості про Феодосію Федорівну 26-ти років чоловік якої: “Грицько Вчорашний где родился и какогo званія яко о[т]лучился безвестно где 8 годъ знает неможно.” Феодосія залишилася сама з сином 8-ми років, тобто Грицько пішов у невідомому напрямку практично одразу з народженням дитини¹¹. Тривалий час його відсутності залишав жінці мало надій на повернення чоловіка, практично вона стала вдовою, однак формально нею не була.

У зв'язку з вищою смертністю чоловіків, чисельність вдів повинна зростати з віком. Щоб простежити таке зростання спочатку визначимо частку вдів серед жінок різних вікових груп. Для цього все жіноче населення міста ми розподілили на п'ятирічні вікові групи, (як це прийнято в сучасній історичній демографії) і визначили відсоток вдів в окремих вікових групах. Результати підрахунків нанесли на графік (див. мал. 1). З графіка бачимо, що наймолодші вдови відносяться до вікової категорії 20–24 роки, однак їхня частка тут невелика. Ймовірно, що їхні чоловіки померли від хвороб чи загинули у результаті нещасного випадку. Наймолодшою переяславською вдовою, найденою нами у джерелі, була двадцятирічна Дарія. Вона жила разом з своєю матір'ю вдовою Катериною Шаповалихою і незаміжною старшою сестрою Марією, якій виповнилося 26 років¹².

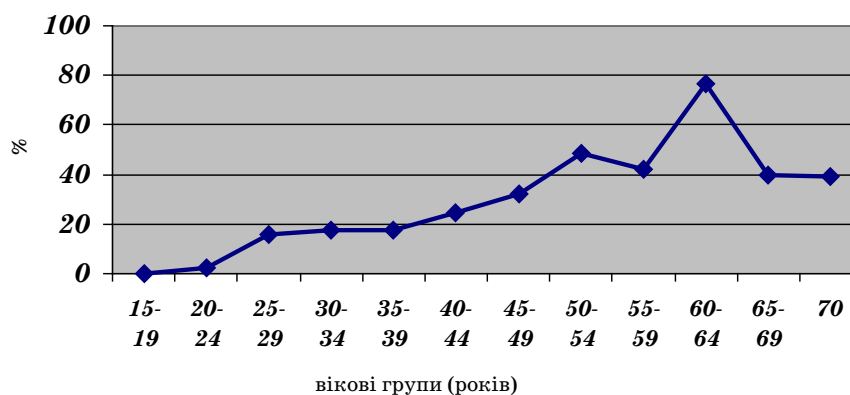
До вікової групи 60–64 років крива відсотку вдів плавно рухається вгору. Її зростання пояснюємо вищим рівнем смертності серед чоловіків та великою віковою різницею між подружжям, що могла мати місце у тогочасному міському соціумі (у описі Переяслава часто зустрічаємо сімейні пари з віковою різницею 15–25 років). Бачимо, що у віці 50–54 роки вдовою записана кожна друга жінка міста, у віковій категорії 60–64 років їх частка зростає до показника 76,5%. Далі крива різко йде на спад, серед жінок старших за 65 років вдовами були близько 40%. Малоімовірно, що зниження відсотку викликано дією демографічних чинників, скоріше це результат недообліку вдів даного віку.

Якщо наймолодшій вдові на час перепису виповнилося 20 років, то двом наймолодшим вдівцям було по 43 роки. Ще три були віком 45–64 роки і двоє були старшими за 70 років. Відсутність молодих вдівців у джерелі ймовірно пояснюється не лише порівняно низькою жіночою смертністю, а й ситуацією на шлюбному ринку, при якій такі вдівці мали більші шанси на повторний шлюб.

Після смерті одного з подружжя інший часто залишався з дітьми. Історична демографія, розглядаючи вдову чи вдівця, як окрему (неповну) сім'ю, вивчає дітей, як членів цієї сім'ї. У різних ситуаціях обліковуються живі діти всіх вікових груп; діти, що не взяли шлюб і проживали у домі батьків; діти певного віку, що жили у домі батьків. На практиці переписні листи дають відомості лише про дітей, що проживали разом зі своїми батьками¹³. Ми визначимо частку вдів, що мали дітей до чотирнадцяти років, оскільки приєднуємось до

Малюнок 1

Частка вдів у окремих вікових групах жіночого населення Переяслава

думки сучасних дослідників, що особливостям обраного нами джерела і тогочасним уявленням про дитинство відповідали вікові рамки 0–14 років¹⁴. Аналогічні вікові межі були застосовані розробниками даної методики до вивчення населення Франції кінця XVIII століття¹⁵. У такому випадку поза увагою дослідника залишаються діти 15-ти років і старші, однак ми уникаємо подвійного обліку. Прикладом може бути вдова Анна Рибчиха, як мала дочку вдову Варвару у якої, в свою чергу, було двоє дітей¹⁶. При підрахунку усіх дітей, без обмеження за віком, ми повинні були б двічі порахувати Варвару, як дитину і як матір окремо.

Результати розподілу вдовиних сімей у відповідності з числом дітей заносимо до таблиці, де вдови поділені на десятирічні вікові групи (див. табл. 1). З 111 вдів 83 не мали дітей до 14-ти років. Зокрема бездітними були жінки віком до 25-ти років. Окрім них, ми не знаходимо дітей і у жінок старшої вікової групи, які теж могли не мати дітей взагалі, або проживали разом зі своїми вже дорослими дітьми. Як виняток, у джерелі знаходимо випадок вдови Марфи Зінов'євни, яка утримувала дванадцятирічну онуку — дочку її померлого сина¹⁷.

Дітей вказаного віку мали 28 вдів, які відносилися до вікових груп 25–64 років, з них найбільше (12) були віком 25–35 років. Загалом сімнадцять вдів мали одну дитину, дев'ять — двох і дві жінки — трьох дітей. З одного боку малолітні діти ускладнювали життя самотніх жінок, однак вони виростили і могли допомогти своїм матерям у старості. Відмітимо, що дітей мали жінки активного віку, які, якщо дозволяло здоров'я, могли працювати, тоді, як у вдів літнього віку їх не було.

З семи вдівців чотири мали дітей віком до 14-ти років. З них один мав одну дитину, два — двох дітей і один — трьох. Решта чоловіків мали дітей старших за чотирнадцять. Ці вдівці не одружилися вдруге і були змушені самостійно вести господарство і ростити своїх дітей. Враховуючи різницю у чисельності овдовілих чоловіків і жінок (останніх за даними опису у 16 разів більше), можемо припустити, що більшість вдівців одружувалися вдруге. У вірші поета XVIII ст. Климента Зіновієва, як звичне явище описуються навіть треті і четверті шлюби: *“Много меж хрстіяны и того бываетъ: же иныи мужъ въ третьи раз женитис дерзаетъ. Также и жены в третьи раз замуж ити смеютъ: и не по хрстіянскии чинити то вмютъ”*. Однак повторні шлюби поет не засуджує: *“Замуж иты два разы и женитис то законно...”*¹⁸.

Ми не можемо визначити ймовірність повторного одруження для вдівців, однак джерело дозволяє нам простежити частоту повторних шлюбів (якщо такі були) жінок з дітьми, оскільки вказує батька дітей. У описі Переяслава знаходимо один такий випадок: міщанина Якова Козоріза і його дружину Євдокію (обом по 30 років), які мали п'ять дітей віком від одного до дев'яти років. Дітей стосується наступний запис: *“дети ЕЕ зумЕршиимъ ЕЕ мужемъ... Яремаю КривошиЕм сплоченіЕ”*¹⁹. Отже, залишившись після смерті чоловіка з п'ятьма дітьми, Євдокія змогла вдруге вийти заміж. Вона була молодою, здоровою і мала власний двір з хатою. В описі є вказівка, що двір купив її покійний чоловік Ярема 22 жовтня 1764 року, заплативши доволі серйозну на той час суму 25 карбованців²⁰. Співставивши це з часом проведення перепису Переяслава (кінець жовтня 1765 року — березень 1766 року²¹), можемо припустити, що Євдокія вдруге

Таблиця 1

Розподіл вдовиних сімей відповідно з числом дітей

Вік вдови	Кількість вдів, що мали живих дітей молодше 14 років					Загальне число дітей в сім'ях
	0	1	2	3 і більше	Всього	
Молодше 25	2	–	–	–	2	0
25–34	15	7	5	–	27	17
35–44	15	2	2	2	21	12
45–54	18	7	2	–	27	11
55–64	20	1	–	–	21	1
65 і старші	13	–	–	–	13	0
Всього	83	17	9	2	111	41

взяла шлюб не пізніше ніж через півтора року після смерті свого першого чоловіка. Тобто вона зачекала коли пройде рік трауру по померлому і одружилася. Її другий чоловік Яків Козоріз займався шевським ремеслом, був приписаний до цеху і заробляв 9 карбованців на рік, що давало сім'ї засоби до існування.

Діти могли стати серйозною перешкодою для повторного шлюбу, в пісні записаній на початку ХХ ст. у Роменському повіті Полтавської губернії йдеться про сватання вдівця до вдовиці. Жінка була гарна, волів, корів і овець мала, однак коли чоловік дізнався, що у неї багато дочок то сказав: *“Та прощай, удово, прощай небого, бо ти мені не товариш, що багацько дітей маєш”*²².

Героїня жартівливої пісні була вдовою шевця, яка зжила зі світу свого чоловіка. За дослідженнями Василя Балущка підмайстри, чи інші особи, що одружувалися з вдовами колишніх членів цеху могли користуватися пільгами при вступі до цеху, зокрема не виготовляти “шедевр”, а лише сплатити вступне.²³ Відмітимо, що Яків Козоріз був записаний шевцем і, на момент проведення опису, залишався винним шевському цеху 1 карбованець за вступ, тобто ймовірно, що він вступив до нього незадовго перед описом²⁴. Вірогідно, що чоловік одружився з вдовою, щоб отримати місце в цеху. Привертає увагу і прізвище Якова: Козоріз (підкреслення моє — І. С.), яке свідчить, що шевство не було його родинним заняттям. При цьому першого чоловіка Євдокії звали Ярема Кривоший, на нашу думку його прізвище могло мати два варіанти походження: від “крива шия”, або від “криво шити”. Отож Яків Козоріз міг мати вигоду від укладання шлюбу. Чи мала таку вигоду колишня вдова? За діючими тоді в Гетьманщині нормами “Саксонського зерцала”, вдови *“всехъ мастеровыхъ людей, которые питаются рукоделием имеют довольствоваться своею герадюю¹ но къ инструментамъ или къ верстатамъ принадлежащихъ к художеству касаться не должны”*. Виняток стосувався ткаль, суконниць і речей *“которых муж не делалъ”*²⁵. Ймовірно, що, успадкувавши місце в цеху, вдова не могла сама займатися шевсь-

ким ремеслом, тоді, як ним міг займатися Яків. Отже такий шлюб був взаємовигідним.

Євдокія стала єдиною вдовою з дітьми, яка, за даними опису, змогла вдруге вийти заміж, тоді, як 28 таких жінок залишилися самі, тобто ймовірність такого шлюбу становила 1/28, або 3,6 %. З віком ймовірність повторного шлюбу зменшувалася, однак у вище згаданого Климента Зіновієва є вірш *“О старых дедахъ женящихся, и старых бабах замуж идущихъ”*²⁶, який свідчить що такі шлюби могли укладатися.

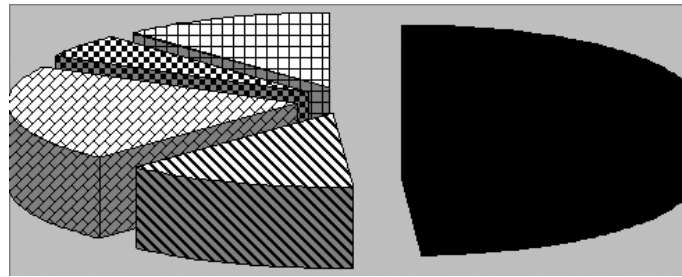
На відміну від Євдокії інша вдова — Тетяна Старостиха до своїх сорока років не вийшла заміж вдруге, не мала власного двору (жила у підсусідках) і росила сама трьох дівчат віком 8 — 14 років і сина 15-ти років²⁷. Опис не вказує нам джерело і розміри її заробітку, однак ми знаходимо таку інформацію щодо 102-х вдів. Основні види їх доходів наносимо на діаграму (див. мал. 2)

Результати підрахунків свідчать, що основним джерелом доходів вдів Переяслава була наймана праця. Такі вдови у описі здебільшого позначені терміном *“работница ево”*. Вони наймалися на тривалий термін (мінімум рік) за гроші, чи лише за харчі і жили разом зі своїми дітьми у дворах господарів. Наприклад вдова Анна Дмитровна наймалася до отамана першої полкової сотні Івана Золотухи за 3 карбованці в рік. Це пристойна платня для найманих робітниць на той час, оскільки в більшості випадків вона не перевищувала 2 карбованці²⁸. Анна була молода (28 років), здорова і заробляла гроші, ймовірно, що лише за харч працювали старі й слабкі. Однак вдова Єфросинія Грициха, яка *“служитъ 4 года за пропитание беззаплаты”* в іншій вдови, була такого ж віку і здорова²⁹. Розмір заробітків цих робітниць міг залежати від їхніх здібностей, обсягів роботи, що виконувалася, особистого ставленням господарів до них, чи майнового стану роботодавця. Крім досить пристойної платні Іван Золотуха своїм робітницям давав одяг: *“...вплати хозяйскомъ ходять...”*³⁰

Понад 20 % вдів заробляли собі на життя промислами і торгівлею (цей вид діяльності приносив найбільші прибутки). З них, більшість займалася шинкуванням вина і браги. Причому з такого промислу жили жінки різного віку. Наприклад 33-х річна вдова Феодосія Івановна *“имеетъ промислъ шинкован[и]ем горячего вина которое покупает в городъ Переясловлѣ и продает врознь ведрами и*

¹ В “Саксонському зерцалі” “герادا”: “1) часть наследственной массы, которая передавалась только по женской линии (в основном домашняя утварь и личные вещи); 2) инвентарь ремесленника, домашняя утварь вообще.” — Див.: Собрание Малороссийских прав. 1807. — К.: “Наукова думка”, 1993. — С.347.

Джерела доходів вдів Переяслава

■ постійна наймана робота — 49 %

■ торгівля — 21 %

■ жebraцтво — 12 %

■ тимчасові заробітки — 13 %

■ допомога родичів — 5 %

чарками вономъ своемъ доме с чого получае вгодъ прибелы рублей = 8 в капитале доста точна на 25 рублев”. Прибутків Феодосії було достатньо щоб прогодувати себе, двох дітей і наймати двох робітниць³¹. Вдові міщанина Євдокії Шпачисі виповнився 81 рік і вона була “по старости слаба”, однак теж продавала вино, причому не вдома, а на базарі, заробляла п’ять карбованців на рік, мала 50 карбованців капіталу. Вона утримувала свого хворого сина і наймала робітницю³². Семидесятирічна вдова Єфимія Ситничка, будучи сліпою на обидва ока, торгувала брагою на чотири карбованці в рік, очевидно їй допомагала невістка (теж вдова)³³. Чотири жінки продавали хліб, одна торгувала дрібним крамом на базарі: “торгуеть разнимъ крамнимъ дробъязкомъ”³⁴. Вже згадана вдова Анна Рибчиха торгувала на базарі в’яленою рибою³⁵.

Наступним джерелом доходів були тимчасові заробітки. Ними заробляли собі на життя 13 жінок (13 %). У 11-ти випадках у описі відмічено “а пропитание имеет с заработков”, ще дві вдови мали прожиток з “зажонъ серпомъ”³⁶.

Майже стільки жінок — 12 (12 %) займалися жебрацтвом, 10 з них були мешканками міських шпиталів, до яких потрапляли переважно через дряхлість і хвороби, інколи разом з дітьми. Наприклад у шпиталі церкви святителя Миколи записана вдова Єфросинія Шереметиха віком 49 років, сліпа на обидва ока, разом з нею — син Олександр віком 13 років, здоровий. Перепис вказує спосіб заробітку на життя та термін їх перебування у шпиталі: “Прописанные нищие питаются з милостыни доброхо[т]ных дателей, ажителствуотъ

втомъ шпитале ...Шереметиха 10 ... года”³⁷. Отже Єфросинія потрапила до шпиталю у віці 39 років разом з трирічним сином.

Дві жінки займалися жебракуванням поза шпиталами. Стариця вдова Уляна Брюховна супроводжується наступним записом: “оная удова хлеба вгодъ несеетъ апитаецца изъ милостыни”. Жебрати Уляна була змушена за віком і станом здоров’я: у свої 65 років вона була “по старости слаба”, однак вона мала власну хату і сплачувала за неї щорічний податок “1 рубль и 2 копейки”³⁸. Тобто милостиня дозволяла жінці не лише прохарчуватися, а й сплатити податок. Її тезка стариця удова Уляна Хомиха (50 років) разом з двома дітьми з дозволу магістрату проживала у коморі на магістратській землі. Вона теж жила з милостині, однак вказівки щодо сплати нею якихось податків ми не зустрічаємо³⁹.

Частина вдів (5 %) жила в сім’ях родичів, переважно своїх дітей чи племінників. Ці жінки не були власниками двору, не мали власних прибутків, були хворими або слабкими за віком і утримувалися ріднею.

Демографічний аналіз матеріалів Румянцевсього опису Переяслава свідчить, що вдови були помітною складовою ранньомодерного міського соціуму, тоді, як вдівці складали незначну його частину. Абсолютна перевага вдів (18-кратна) над вдівцями, на нашу думку пояснюється вищим рівнем смертності чоловіків, різницею у віці між подружжям при якій чоловіки помирали першими, а також порівняно більшими шансами вдівців на укладання повторного шлюбу.

Такі повторні шлюби були можливими для обох статей, однак їх укладання могло усклад-

новатися віком, бідністю, наявністю дітей, іншими факторами. Відмітимо, що всі чоловіки, які не одружилися вдруге, були старшими за сорок років, не були багатими, а чотири з них мали від одного до трьох дітей молодших за чотирнадцять років. Серед вдів з дітьми вдруге вийти заміж змогла лише одна, шлюб з якою був вигідний її “новому” чоловікові.

Загалом шанси на повторний шлюб для вдів, на нашу думку, були невисокі, а тому у віці за 50 років кожна друга переяславська жінка була вдовою. Їм потрібно було самим заробляти собі на життя і половина з них найма-

лися на тривалий термін за житло, одяг, харчі і плату, яка у кращому випадку могла досягати 4-х карбованців. Близько 20 % вдів мали достаток займаючись шинкуванням вина, торгівлею, решта наймалися на поденну роботу, жebraли чи перебували на утриманні родичів.

Дане дослідження не вичерпує можливості історико-демографічного аналізу вдівства у містах Гетьманщини. На нашу думку перспективним є аналіз даних Генерального опису інших міст, залучення матеріалів сповідних розписів, метрик, судових справ тощо.

Джерела та література

- 1 Докладніше див.: Генеральний опис Лівобережної України 1765–1769 р. р. Показчик населених пунктів. — К.: Центр держ. іст. архів УРСР в м. Києві, 1959. — С. 139–148. Ковальський І. С. Генеральний опис 1765–1769 рр. — джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні. // Український історичний журнал. — 1962. — № 2. — С. 97–101; Кулаковський В. М. Класове розшарування міського населення Лівобережної України у XVIII ст. // Український історичний журнал. — 1980. — № 9. — С. 86–94; Перковський А. Українське населення в 60–70-х роках XVIII ст. // Український історичний журнал. — 1968. — № 1. — С. 107–111; Путро О. Генеральний опис 1765–1769 рр. як джерело для вивчення соціально-економічних відносин на Лівобережній Україні у другій половині XVIII ст. // Український історичний журнал. — 1982. — № 7. — С. 143–147; Литвиненко М. А. Джерела історії України XVIII ст. — Харків: Видавництво Харк. ун-ту, 1970. — С. 102.
- 2 Гнедичь П. А. Матеріали по народной словесности Полтавской губернии. Роменский уездъ. Выпускъ II. Часть I. Полтава: Изданіе Полтавской Ученой Архивной Комиссии, 1915. — С. 8, 11, 150.
- 3 Там само. — С. 103.
- 4 П. К. [Драгоманов М.] Фатальная вдова // Киевская старина. — 1888. — № 12. — С. 459–477.
- 5 Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 57. — Оп. 1. — Кн. 223. — Арк. 59–62; кн. 279, арк. 1–664, кн. 280, арк. 1–414; кн. 282, арк. 12–13, 16–23, 27–33, 52–53, 61–62, 64, 72, 79, 151; кн. 288, арк. 254–255.
- 6 Там само. — Кн. 278, арк. 1–303.
- 7 Там само. — Арк. 2 зв.
- 8 Там само. — Арк. 176 зв.
- 9 Там само. — Арк. 199 зв.
- 10 Там само. — Арк. 200 зв.
- 11 Там само. — Арк. 69 зв.
- 12 Там само. — Арк. 55 зв.
- 13 Анри Л. Блюм А. Методика анализа в исторической демографии. / Пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой — М.: РГГУ, 1997. — С. 30.
- 14 Волошин Ю. В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект). — Полтава: АСМІ, 2005. — С. 112–113.
- 15 Анри Л. Блюм А. — С. 30–31.
- 16 ЦДІАК України. — Ф. 57. — Оп. 1. — Кн. 278. — Арк. 78 зв. — 79 зв.
- 17 Там само. — Арк. 141 зв.
- 18 Зіновіїв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті. — К.: “Наукова думка”, 1971. — С. 118–119.
- 19 Там само. — Арк. 205 зв.
- 20 Там само. — Арк. 206 зв.
- 21 Ковальський І. С. Проведення Генерального опису в переяславському полку. // Український історичний журнал. — 1960. — № 6. — С. 135.
- 22 Гнедичь П. А. — С. 170–171.
- 23 Балущок Василь. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. — К.: “Наукова думка”, 1993. — С. 83.
- 24 ЦДІАК України. — Ф. 57. — Оп. 1. — Кн. 278. — Арк. 205 зв. — 206.

- 25 Даний параграф “Собрания Малороссийских прав” (кн.1. гл.5, п.131) взятий з 19-го параграфу “Саксонського зерцала”. Див.: Собрание Малороссийских прав. 1807. — К.: “Наукова думка”, 1993. — С. 47.
- 26 Зіновіїв Климентій. — С. 119–120.
- 27 ЦДІАК України. — Ф. 57. — Оп. 1. — Кн. 278. — Арк. 85 зв. — 86 зв.
- 28 Там само. — Арк. 40 зв. — 41.
- 29 Там само. — Арк. 50 зв. — 51.
- 30 Там само. — Арк. 40 зв. — 41.
- 31 Там само. — Арк. 42 зв. — 43.
- 32 Там само. — Арк. 1 зв. — 2.
- 33 Там само. — Арк. 93 — 94 зв.
- 34 Там само. — Арк. 81 зв. — 82.
- 35 Там само. — Арк. 78 зв. — 79.
- 36 Там само. — Арк. 85 зв. — 86.
- 37 Там само. — Арк. 158 зв. — 159.
- 38 Там само. — Арк. 18 зв. — 19.
- 39 Там само. — Арк. 117 зв — 118.

Igor Serduyk

***Widows and widowers in the Rumyantzevsky’s description of Pereyaslav
(the historical-demographical analysis)***

The widowhood and widowerhood of the early-modern town society on the ground of Rumyantzevsky’s description is studied in the article. The demographical characteristics, the property condition of widows and widowers, the sources and sizes of their income are analyzed.

Key words: *widow, widower, age group, the demographical characteristics, population, Rumyantzevsky’s description, society.*

